

Małgorzata Ciupińska

Aforyzmy i sentencje w tekstach kaznodziejskich ks. prof. Włodzimierza Sedlaka

W pracy analizuję aforyzmy oraz sentencje występujące w kazaniach i naukach rekolekcyjnych księdza profesora Włodzimierza Sedlaka. W pierwszej części omawiam ich wewnętrzną strukturę, w drugiej natomiast charakteryzuję rolę tych małych gatunków w kompozycji oracji kaznodziejskich. Z uwagi na kontekstowość opisywanych wypowiedzi obie płaszczyzny oglądu będą się przenikać i uzupełniać.

Włodzimierz Sedlak znany jest przede wszystkim jako wybitny naukowiec, twórca elektromagnetycznej teorii życia nazwanej bioelektroniką. Równie nowatorski charakter miały jego prace na temat ewolucyjnej roli krzemu. Ważne miejsce w dorobku naukowym księdza-przyrodnika zajmują także odkrycia geologiczne i paleontologiczne w Górach Świętokrzyskich¹.

Wymienione dyscypliny zainteresowań badawczych Sedlaka nie wyczerpują bogactwa jego dorobku. Świadczy o tym choćby liczba publikacji: 20 książek i ponad 180 artykułów. Dotyczą one różnorodnych dziedzin wiedzy, nie tylko nauk przyrodniczych, lecz także humanistycznych: antropologii, filozofii, psychologii, a nawet językoznawstwa².

Ta krótka sylwetka byłaby niepełna, gdybym nie wspomniała o talencie oratorskim księdza profesora. Choć od jego śmierci minęło wie-

¹ Zob. S. Iwaniak, *Działalność dydaktyczna i naukowa księdza Włodzimierza Sedlaka. Krótka biografia*, w: *Historia wychowania w XX wieku. Dorobek i perspektywy*, red. T. Gomułka, J. Krasuski, S. Majewski, Kielce 1998, s. 225–235; R. Klimczak, *Etiuda na dwa biopola. Włodzimierza Sedlaka szkic do portretu*, Łódź 2000; *Waldek ze Skarżyska. Rzecz o Włodzimierzu Sedlaku*, red. J. Janiec, R. Sowa, B. Piątek, J. Sieczka, Skarżysko–Kamienna 1993.

² Zob. *Włodzimierz Sedlak. Zestawienie bibliograficzne*, oprac. E. Durlik, Kielce 1992.

le lat³, ci, którzy go znali, nadal zachowują w pamięci głęboko mądre, wygłaszane piękną polszczyzną kazania i rekolekcje.

Interesujące uwagi na temat tajników sztuki kaznodziejskiej Sedlaka można znaleźć w jego pamiętnikach, listach, książkach autobiograficznych oraz popularnonaukowych. Zapiski te ujawniają wielką wrażliwość językową kaznodziei i wyczulenie na problematykę głoszenia Ewangelii. Wiele miejsca poświęca on na rozważania, w których próbuje odpowiedzieć na pytanie: „Jak wyrazić w zwykłym, nieudolnym słowie nieskończoność Boga?”⁴. Ważne spostrzeżenia na ten temat pojawiają się w książce *Technologia Ewangelii*, w której pisze m.in.: „Musimy trochę nowoczesności wprowadzić w odbiór spraw Bożych, by współczesny człowiek miał Ewangelię wyłożoną nie tylko w kategoriach folkloru Ziemi Świętej tamtych czasów, ale również w języku dzisiejszym”⁵. Troska o poszukiwanie nowej formy przepowiadania znalazła najpełniejszy wyraz w rozprawie na temat sposobu prowadzenia rekolekcji⁶. Rękopis ten jest świadectwem dojrzałych przemyśleń nad językowo-teologicznym kształtem wypowiedzi kaznodziejskich i stawia księdza profesora Sedlaka wśród oryginalnych teoretyków homiletyki.

Właśnie ta cecha – oryginalność – znamionuje całą jego twórczość: naukową, dydaktyczną i kaznodziejską. Wyraża się ona zarówno w niekonwencjonalnym sposobie myślenia, jak również w kreatywnym podejściu do materii językowej. Obie właściwości wyraźnie uwydatniają się w sformułowaniach o charakterze aforyzmów i sentencji. Czytając teksty Sedlaka, odnosi się wrażenie, że miał niebywłą łatwość ujmowania ważnych myśli w lapidarną formę. Takie błyskotliwe miniatury pojawiają się w wielu różnorodnych gatunkowo oraz stylowo publikacjach⁷. Jednak szczególną rolę odgrywają one w kazaniach i rekolekcjach, toteż przedmiotem opisu będzie ich nowatorskie zastosowanie.

³ Ks. prof. W. Sedlak zmarł 17 lutego 1993 roku.

⁴ W. Sedlak, *Zagubiony Bóg*, Poznań 1996, s. 67.

⁵ Idem, *Technologia Ewangelii*, Poznań 1989, s. 46.

⁶ Idem, *Rekolekcje szkolne. Spostrzeżenia metodyczne* [rękopis ze zbiorów prywatnych autora].

⁷ Kilkanaście lapidarnych myśli ks. prof. W. Sedlaka, wybranych z jego utworów, zamieszczono w jednej z antologii aforyzmów. Zob. J. Glensk, *Aforystykon. Podręczna encyklopedia myśli i aforyzmów*, Opole 1992.

Genologiczne zawiłości

Podstawę materiałową analiz stanowiły dwa zbiory: kazania zatytułowane *Boży kram* [BK]⁸ oraz nauki rekolekcyjne dla inteligencji – *Quo vadis, Homo?* [QVH]⁹. Wyodrębniłam z nich ponad 150 wypowiedzi o kształcie aforyzmów i sentencji. Wybór taki nosi znamiona subiektywnego, zwłaszcza że nie ma jasno opracowanych kryteriów wydzielenia z tekstów nadrzędnych tych małych gatunków¹⁰. Trudności potęguje jeszcze genologiczna elastyczność form takich, jak: aforyzm, apoftegmat, gnoma, maksyma, sentencja, złota myśl. Ich normatywny opis jest niewystarczający, ponieważ nie określa wyraźnie odrębności poszczególnych gatunków. Próbę uporządkowania wyznaczników utworów aforystycznych podjął Mieczysław Balowski¹¹. Z przeprowadzonych przez niego badań wynika, że jednoznacznymi cechami dystynktywnymi odznaczają się tylko aforyzm i sentencja. Pozostałe formy zaś mają niejasny status gatunkowy. Uznając te ustalenia za metodologicznie uzasadnione, w dalszych analizach będę posługiwała się tymi dwoma terminami.

Oba gatunki są autorskimi wypowiedziami, które zwięźle oraz wyraziście stylistycznie ujmują pewne prawdy ogólne – moralne, filozoficzne, religijne itp. Odmienności między nimi przejawiają się w sposobie wyrażenia myśli. Aforyzm cechuje się bowiem oryginalnością formy oraz wieloznacznością treści wynikającą z typowej dla niego dwudzielnej struktury semantycznej: oprócz znaczenia dosłownego ma także znaczenie metaforyczne, w którym wyraża się prawdziwy sens – owa głęboka mądrość aforyzmu. Natomiast sentencja jest w wymowie jednoznaczna i czytelnie przekazuje określone wartości.

Omawiane wypowiedzi łączą uniwersalność przekazu oraz jego dydaktyczny walor. Poza tym trzeba wspomnieć o specyficznej dla nich właściwości, jaką jest to, że funkcjonują w obrębie tekstów ma-

⁸ W. Sedlak, *Boży kram*, Radom 1999.

⁹ Idem, *Quo vadis, Homo?*, Radom 2000.

¹⁰ Zasady wyodrębniania z tekstów macierzystych zwięzłych i mądrych refleksji funkcjonują w praktyce (czytelniczej i wydawniczej), ale nie są skodyfikowane.

¹¹ M. Balowski, *O tzw. literaturze aforystycznej, czyli aforyzm, sentencja, maksyma, złota myśl...*, „Rozprawy Komisji Językowej” 1993, t. 25, s. 33–40.

cierzystych, choć mogą się też usamodzielniać. Ponadto aforyzm stanowi gatunek literacki zupełnie autonomiczny¹².

Mądre, trafne refleksje ujęte w zwięzły kształt niejednokrotnie występują w kazaniach, ale są to z reguły wypowiedzi-cytaty. W analizowanym materiale mamy do czynienia z sytuacją wyjątkową, ponieważ ksiądz Sedlak sam tworzy zdania o cechach genologicznych znamienych dla aforyzmu lub sentencji.

Budowa Sedlakowych aforyzmów i sentencji

Wśród zebranych miniatur można wyróżnić kilka typowych form¹³. Często mają one postać definicji. Niektóre z nich są niezwykle lakoniczne, np.: „Modlitwa to ustawiczny trening duszy” [QVH, s. 152]; „Święty to Bóg na co dzień” [BK, s. 98]; „Człowiek jest dobrem potencjalnym” [QVH, s. 45]; „Krótki film życia, Bożego życia w człowieku to wiara” [BK, s. 22], „Różaniec – codzienny chleb duszy” [BK, s. 196]; „Łaska to dający się Bóg” [QVH, s. 165].

Inne definicje składają się z kilku członów określających, jak w przykładzie:

Mądrość to podstawa osobistego szczęścia. Mądrość to optymizm życia. Mądrość to głęboka wiara nawet w niepowodzeniu. Mądrość to umiar, rozważa, pracowitość, to uczciwość życia, to tajemnica zbawienia duszy. Mądrość to kolosalny dar Ducha Świętego. [BK, s. 74]

Wielokrotnie kaznodzieja wyjaśnia znaczenie jakiegoś pojęcia za pomocą przeciwieństw, dzięki czemu cechy pozytywne zostają uwydatnione przez kontrast z negatywnymi. Taką budowę ma między innymi definicja człowieczeństwa:

¹² Por. M. Glensk-Prądyńska, *Hit okielznany, czyli aforystyka dawniej i dziś*, w: *Przeboje edukacji polonistycznej*, red. D. Michułka, Wrocław 2001; K. Orzechowski, *Aforyzm. Materiały do „Słownika rodzajów literackich”, „Zagadnienia Rodzajów Literackich”* 1973, t. 16, z. 1, s. 113–117.

¹³ Wydzielając z tekstu głównego aforyzmy i sentencje, wzoruję się na opracowaniach: J. Glensk, *Aforystykony...; Myślę, więc jestem. Aforyzmy, maksymy, sentencje*, zeb. i oprac. Cz. i J. Glenskowie, Opole 1993; *Współczesna aforystyka polska. Antologia 1945–1984*, oprac. J. Glensk, Łódź 1986.

Człowieczeństwo to nie jednorazowe dokonanie wielkiego dzieła w sobie, to proces ustawiczny, to wahanie, krzywa wykresu powodzeń i przegranych. Człowieczeństwo to nie wynik jednorazowy jak egzamin, to życie ze zmienną amplitudą. [QVH, s. 143]

Oryginalną postać przybierają definicje poprzedzone pytaniem:

Co to jest owa wiara, że ją można zgubić jak rękawiczkę, pekińczyka, 5 zł, kapelusz i piórko do niego? Wiara to dar Boży. Bóg ją daje bezpośrednio ludzkiej duszy, ale ochrona wiary już do człowieka należy. [BK, s. 66]

Co to znaczy wierzyć? To ciągle Boga szukać w życiu, to jakaś tęsknota za Nieskończonością, za Stwórcą. [BK, s. 116]

Funkcję doprecyzowania treści pełnią poza tym wyrażenia uściślające, np.: „Konsekwencje własnej głupoty, czyli wadliwego posługiwania się rozumem, są dostateczną karą. Zaiste – źle użyć rozumu to największa kara. Bóg nie karze” [BK, s. 142]; „Wygoda, czyli bezwładna masa ducha, nie uznaje umartwienia [QVH, s. 87].

Zauważyć można, że aforyzmy i sentencje o kształcie definicyjnym są często formą eksplikowania znaczeń wyrazów będących nazwami wartości. Odgrywają one więc ważną rolę w kształtowaniu właściwych postaw odbiorców i dlatego mają dużą siłę perswazyjną.

Ciekawą strukturą – typową dla sentencji – jest pozorowana rozmowa, np.: „Czy już jestem w pełni człowiekiem? Nie wiesz? Szczęśliwy jesteś. Tego nikt z nas o sobie samym wiedzieć nie może. To mają inni stwierdzić. Tak być powinno” [QVH, s. 191].

Niekiedy aforyzm lub sentencja wyraża się w samym pytaniu: „Czy ludzkość nie jest małpą, co wymyśliła narzędzie i obcina gałąź, na której siedzi?” [QVH, s. 63].

Takie konstrukcje wpisują się w stosowaną przez Sedlaka strategię dialogowości – ważną ze względu na retoryczne i homiletyczne zasady, jakie powinna realizować przemowa kaznodziejska.

Budowa formalna uogólnień aforystycznych i sentencjonalnych w pewnym stopniu uzależniona jest od tego, że pierwotnie występowały one w tekstach mówionych (choć przed wygłoszeniem starannie opracowanych), dlatego dominują w nich typowe dla takiej składni zdania pojedyncze, wypowiedzenia niezdaniowe oraz konstrukcje eliptyczne, np.: „Miłość jest najwyższym wymiarem człowieczeństwa” [QVH, s. 73], „Za gapowatość w wierze płaci się zgubieniem

Boga” [QVH, s. 160]; „Sztuka umierania jest zasadniczo sztuką życia” [BK, s. 126]; „Umierającego Boga może ożywić tylko miłość ludzka” [QVH, s. 62]; „Brak autentyzmu w chrześcijaństwie to licha przysługa Bogu” [QVH, s. 121]; „Słownik wyrazów obcych – Bożych – w Ewangelii jest zawarty” [BK, s. 119].

Struktury złożone tworzą z reguły 2–3 zdania składowe o nieskomplikowanych zależnościach: „By się życie mogło streścić w Bogu, trzeba Go za życia mieć w sobie” [BK, s. 161]; „Tak długo zwykle wierzymy, dopokąd wiara niczego nie żąda” [*Boży kram*, s. 146]; „Zapomina się, że nienawiść odczłowiecza powoli” [QVH, s. 43]; „Jak wszystko człowiek sobą wypełni, nie zmieści się już Bóg” [BK, s. 139]; „Poznajemy świat, ale siebie poznać nie potrafimy i żadne odkrycie nie sięga w głąb tajników duszy ludzkiej” [QVH, s. 96].

Wśród wypowiedzeń współrzędnych przeważa charakterystyczna dla aforyzmów i sentencji parataksa przeciwstawna¹⁴. Tę relację wyrażają najczęściej typowe dla języka mówionego spójniki *a* oraz *ale*: „Miarą Golgoty jest miłość, a nie – cierpienie” [QVH, s. 204]; „Tak, przybywa osobników, ale coraz trudniej o człowieka” [BK, s. 109]; „Świat jest mądrzejszy, ale bynajmniej nie coraz lepszy” [QVH, s. 182]; „To jeden z ludzkich paradoksów – szuka się idealizmu, ale nie jest się idealnym” [QVH, s. 141]; „Człowiek jest zdolny nie tylko do kochania (grawitacji uczuć i ciała), ale potrafi także swe kochanie uszlachetnić do rozmiarów miłości” [QVH, s. 188].

Wyróżniają się też zdania rozłączne z wykładnikiem *albo*, który znamionuje większą kategorię w wyrażaniu alternatywy aniżeli spójnik *lub*¹⁵: „Wiara to piękne zespolenie daru Bożego z pracą osobistą człowieka albo zmarnowanie daru Bożego” [QVH, s. 145]; „Odrodzenie chrześcijaństwa przyjdzie albo od założenia światowego banku serc i miłości do ludzi, albo nie przyjdzie znikąd” [QVH, s. 60]; „Boga nie ma w przestrzeni Euklidesowej: albo jest w nas, albo nie ma Go nigdzie” [BK, s. 115].

Podkreślanii różnic między opisywanymi zjawiskami wyrażają ponadto wypowiedzenia złożone hipotaktycznie o schemacie: *im...*, *tym...*, czego przykładem jest zdanie: „Im więcej ludzi, tym trudniej o człowieka” [QVH, s. 63].

¹⁴ Por. M. Bałowski, *Struktura językowa aforyzmów*, Opole 1992, s. 82.

¹⁵ R. Grzegorzczkova, *Wykłady z polskiej składni*, Warszawa 1996, s. 104.

Podsumowując tę część analiz, chcę podkreślić, że Sedlakowe aforyzmy i sentencje charakteryzują się klarowną budową oraz zwartą segmentacją syntaktyczną. Mają na to wpływ: z jednej strony wymogi gatunkowe obu miniaturowych form, z drugiej zaś – sytuacja komunikacyjna, w obrębie której pierwotnie funkcjonowały.

Analiza semantyczna – wybrane zagadnienia

Z cechą uniwersalności znaczenia aforyzmów i sentencji wiąże się zjawisko nieokreślonej jednostkowo referencji wartościowanych obiektów. W zebranym materiale występują zdania ogólne, w których predykat odnosi się albo do pewnego zbioru, albo do każdego elementu tego zbioru, albo też – do całego gatunku¹⁶. Oto wybrane przykłady: „Człowiek jest istotą tylko rozpoczętą, niedokończoną. Właściwy szlif trzeba sobie samemu nadać” [QVH, s. 137]; „Chrześcijanin to człowiek żyjący w Chrystusie, przez Chrystusa, w Nim” [QVH, s. 106]; „Święty to sylweta zwykłego człowieka z rzuconym refleksem Bożym” [QVH, s. 187]; „Człowiek robi wrażenie tylko istoty zaczętej i niedokończonej. Robi wrażenie, jakby arcymistrz, rzeźbiarz jakiś genialny w bezkształtnej bryle marmuru wykonał kilka artystycznych uderzeń dłuta i odszedł. Człowiek ma się sam dokończyć” [BK, s. 195].

Biorąc pod uwagę kryterium modalności intencjonalnej, w omawianych wypowiedzeniach przeważają powiadomienia, z których można wyraźnie wyodrębnić dwie grupy: zdania stwierdzające i postulatywne (normatywne). Przy czym konstatacje realizują właściwie podwójną funkcję: informują o pewnym stanie rzeczy, a jednocześnie spełniają pragmatycznie motywowaną funkcję nakłaniającą. Zamiarem autora nie jest bowiem tylko odpowiednia waloryzacja opisywanego zjawiska, ale przede wszystkim ukształtowanie w odbiorcach pożądanых przekonań i postaw¹⁷. Z podobną sytuacją mamy do czynienia w sentencjach i aforyzmach o kształcie pytań retorycznych, które w rzeczywistości wyrażają ekspresywne opinie nadawcy.

Impresywność charakteryzuje jednak przede wszystkim te wypowiedzi, które ukazują stanowisko aksjologiczne autora, a więc – nor-

¹⁶ Por. R. Grzegorzycykowa, *Wykłady...*, s. 36–37.

¹⁷ Por. eadem, *Wprowadzenie do semantyki językoznawczej*, Warszawa 2010, s. 151.

matywy. Kaznodzieja przekazuje informacje wartościujące, jednoznacznie sygnalizując swój pozytywny lub negatywny stosunek intelektualny, wolitywny i uczuciowy. W ten sposób modeluje poglądy słuchaczy na temat tego, co dobre, pożądane, i tego, co złe, niepożądane. Wyznacznikiem normatywności jest głównie czasownik niewłaściwy *trzeba/nie trzeba*: „Przez życie nie ma gotowych dróg, trzeba je samemu tworzyć i po nich się poruszać” [BK, s. 174]; „Trzeba być mocującym się ze sobą siłaczem, trenującym siebie siłaczem” [QVH, s. 185]; „Trzeba samemu siłę woli posiadać, aby kształcić ją u innych” [BK, s. 120]; „Nie trzeba krzyczeć do Boga, wystarczy zastanowić się nad Nim w sobie” [QVH, s. 129].

Tego typu zdania nie zawierają podmiotu. Mają więc wyraźnie charakter uogólniających postulatów. Jednocześnie ich wartość dyrektywna nie jest przekazywana wprost, więc adresat może ustosunkować się do nich zgodnie z własnym sumieniem.

Bardziej stanowczy ton cechuje zakazy, które jednakże pojawiają się rzadko: „Nie wolno Boga do własnej skarbonki składać na wieczysty procent, nie wolno sobie Boga uciuć dla własnej tylko radości. Bóg nie lubi przebywać w torbie szczęśliwego znalazcy. Jest dla wszystkich” [QVH, s. 111].

Aksjologizacja jest konstytutywną cechą aforyzmów i sentencji, dlatego chciałabym także zwrócić uwagę na problem presuponowania ocen przez niektóre wyrazy (czasowniki i rzeczowniki) systemowo nienormatywne. Treści wartościujące wyrażane są wówczas niejawnie (poza asercją), w związku z czym zrozumienie znaczenia intencjonalnego przekazu wymaga od odbiorcy, aby pod dosłownością znaczeń odkrył sens zamierzony przez nadawcę. Przykładami takich wypowiedzi są następujące aforyzmy i sentencje: „Tak się rozjaśnić, rozpalić, by po własnym odejściu jeszcze pozostałym jasność została, zorza wieczorna człowieka” [QVH, s. 172]; „Dziś krzyż jest po 2000 lat i zawsze będzie drogą powrotu człowieka do Boga” [QVH, s. 204]; „Człowiek sam jest celem, zadaniem, a nie tylko to, do czego człowiek służy [QVH, s. 75]; „Są dwa prawa – miłość i miłosierdzie. Jedyny obowiązek – być człowiekiem” [BK, s. 118]; „Każda droga człowieka jest drogą do jego własnego Emaus, do spotkania nierozpoznanego Boga” [BK, s. 61].

Rejestr systemowych i tekstowych środków wyrażania przez autora wartościowań jest w analizowanych tekstach różnorodny. Najważniej-

szą rolę w kształtowaniu postulowanego obrazu świata, w którego centrum znajduje się Bóg, odgrywają wykładniki leksykalne. Zasadniczą grupę stanowią rzeczowniki będące nazwami wartości, a wśród nich: *wiara, miłość, dobro, mądrość, prawda, świętość, bezinteresowność, radość, zaufanie, praca, twórczość, pokora, wspaniałomyślność, wyrozumiałość*. Zdecydowanie mniej jest nazw antywartości: *zło, głupota, egoizm, nienawiść*. Pewne oceny są odzwierciedlone również w przymiotnikach, które zawierają definicyjny lub konotacyjny składnik o dodatnim bądź ujemnym znaczeniu, np.: *święty, szlachetny, sprawiedliwy, ciekawy, ważny, cudowny, wielki, dziwny, głupi, podły, kłamliwy*.

Ukształtowanie językowo-stylistyczne

W zjawiskach językowo-stylistycznych, które występują w aforyzmach i sentencjach, widać przede wszystkim niezwykłą inwencję kaznodziei. Potrafi on bowiem posługiwać się takimi środkami artystycznego wyrazu, jakie ułatwiają adresatom zrozumienie wykładanych zagadnień moralnych i religijnych. Tropi oraz figury retoryczne stosuje więc nie po to, by przyciągnąć uwagę słuchaczy błyskotliwością formy, ale pomóc im w odkryciu bogactwa świata wartości duchowych. Sedlak staje się niejako tłumaczem prawd wiary na język współcześnie rozumiały. Toteż najwięcej jest środków stylistycznych, których podstawę stanowią analogie oparte na skojarzeniach bliskich wyobraźni odbiorców. Aby to zilustrować, przytoczę kilka metafor i porównań:

Wiara nie może być parasolem, co chroni w życiu przed deszczem, a w pogodę staje się nieznośnym ciężarem. [BK, s. 146]

Wiara i wiedza to dwie nogi życia, którymi się przez świat chodzi. [BK, s. 148]

Bogiem nikogo jak czapkę nakryć nie można. On musi się sam zjawić, widoczny się stać. [QVH, s. 140]

Bóg to nie tylko słońce, w którego blasku można się plażować, nabierając odpowiedniej karnacji duchowej. Wygrzewanie się w Jego dobrym blasku

z natury swojej musi być odbiciem Boga na innych, przekazem Boga dalej, Dobrą Nowiną – Ewangelią. [QVH, s. 112]

Gdy się Boga traktuje jako sklepik korzenny, gdzie przyprawę do życia dla smaku nabyć można, ulegnie się rozczarowaniu, nie pozna się dokładnie smaku tego duchowego artykułu, nie pozna się Jego istoty. Bóg pozostanie zagadką. [BK, s. 35–36]

Z kochaniem bywa jak z pieniędzmi – gdy się ich nadmiar wypuści, jest inflacja, pieniądź traci na wartości. Inflacja kochania przybiera podobne cechy – staje się „tanie”. [BK, s. 167]

Niektóre przeniesienia semantyczne są tak niezwykle, że upodabniają aforyzmy do poetyckich miniatur:

Bóg zabiera cudne kwiaty, lęka się widocznie, by w pucharze życia nie uwiędły. Idą do bukietów na niebieskie wyżyny, zostaje po nich woń czarowna i uśmiech – istnieją dalej swym tchnieniem. [BK, s. 97]

Snujemy z siebie coraz bardziej wytworne przędziwo, jak wielkie inteligentne pająki, bez możliwości istotnego przetworzenia siebie. [QVH, s. 64]

Zabiegi metaforyczne nie zaciemniają treści, ponieważ kaznodzieja stara się przedstawić argumenty w sposób obrazowy, sugestywny, oddziałujący na zmysły, intelekt i uczucia.

Dużą grupę środków artystycznych tworzą różnego rodzaju powtórzenia leksykalne i semantyczne. Służą one nie tyle wzmocnieniu ekspresji, ile podkreśleniu treści aksjologicznych i spotęgowaniu oddziaływania perswazyjnego. Ksiądz profesor operuje bogatym repertuarem takich chwytów. Są wśród nich: anadiplozy, anafory i polisyndetony. Oto przykłady:

Największą racją jest miłość i największą prawdą jest miłość. [QVH, s. 73]

Człowiek o jednym obliczu to rzadkość, wielka rzadkość, a to przecież ABC człowieczeństwa. [QVH, s. 120]

Człowiekowi nie pożytecznie być linią kolejową życia bez stacji, linią pozbawioną przystanków. [QVH, s. 136]

Zawsze tam, gdzie jest miłość, jest również i Bóg. Gdzie dobro, tam jest Bóg. Gdzie życzliwy uśmiech, tam Bóg. [QVH, s. 74]

Katolik bez odnawianej łaski Bożej w duszy jest w „delikatesach” Kościoła tylko drugiej kategorii chrześcijaninem, to drugi sort, drugi gatunek. [BK, s. 20]

Na podstawie podanych przykładów można zauważyć, że ważną rolę w omawianych tekstach odgrywa paralelizm syntaktyczny. Stosuje go autor także wtedy, gdy zestawia myśli paradoksalne i chce wywołać silne wrażenie na słuchaczach. Taka równoważność składniowa jest zachowana w aforyzmie: „Życie można poznać dopiero umierając, a sens życia wychodzi w konfrontacji z bezsenssem. śmierci” [QVH, s. 10].

Sedlak chętnie posługuje się takimi figurami, jak ajiologie i pytania retoryczne. Dzięki temu konsekwentnie realizuje w swych tekstach postulat dialogowości przepowiadania. Potrafi ten zamiar urzeczywistnić również w uogólniających formach wypowiedzi. Wybrane przykłady zilustrują, jak umiejętnie łączy w nich sentencjonalność ujęcia z wewnętrzną dyskursywnością:

Gdzie przechowujemy to, co najlepsze w człowieku? Gdzie jest biblioteka dobra i miłości? Jak nie ma szkół dla serca, tak i bibliotek serca brak. [QVH, s. 183]

Czy właściwie ktoś z nas rozumie siebie? Mamy dużo tolerancji dla własnego „ja” i tyle samo niezrozumienia. [QVH, s. 55]

Chrześcijanin innego wyznania, buddysta, mahometanin, mozaista, ateista to brat dla chrześcijanina. Której kategorii? W rodzeństwie bywa tylko jedna kategoria braci – pierwsza i jedyna. [QVH, s. 118]

Inwencja kaznodziei znajduje odzwierciedlenie także w takich kreatywnych zabiegach językowych, jak: neologizmy słowotwórcze, innowacje frazeologiczne oraz gry słowne. Te twórcze formy wpływają na stylistyczną atrakcyjność aforyzmów i sentencji, a zarazem nie skupiają na sobie uwagi odbiorców, ponieważ mają przejrzystą, czytelną strukturę i wydają się naturalnie wtopione w tekst, np.:

Koronę chwały, koronę cierniową, czapkę błazna, czapkę niewidkę, czapkę z naocznikami, żeby wiele nie widzieć, każdy kładzie sobie sam i to każdego dnia. Bóg tylko wkłada na głowę każdemu to, co sobie sam upiół. [BK, s. 114]

Istota wiary wobec Boga – łaska uświęcająca, wobec ludzi – odrobina serca. To wszystko treść, reszta to kwiatek na kapeluszu wiary. [BK, s. 18]

Bóg przyszedł jako Człowiek na ziemię, by się wreszcie człowiek człowiekiem stał. [BK, s. 137]

Wszystko jest względne, choć potrzebne, nawet konieczne. Bezwzględny jest stan przejściowy człowieka na ziemi. [QVH, s. 10]

W sumie człowiek nie stał się lepszy, jest mu tylko lepiej. [QVH, s. 179]

Nie stroni też autor od humoru, zabarwiając nim wiele ważnych refleksji, w których ośmiesza pewne postawy:

Wszystko naprawdę tylko głupi wie, prócz tego, że jest głupi. [BK, s. 75]

Oś świata, ziemską oś przechodzi każdemu człowiekowi poprzez całą długość kręgosłupa, przebiega czubek głowy i dalej ciągnie się w nieskończoność, to oś egocentryzmu. [QVH, s. 90–91]

Bogaty, urozmaicony katalog figur retorycznych powoduje, że styl Sedlakowych aforyzmów i sentencji staje się niepowtarzalny, czym przyciąga uwagę odbiorców i zaciekawia ich efektownie ujętą treścią. Myśli przekazane w tak niebanalnej formie mają wyjątkową siłę przekonywania.

Rola małych gatunków w kompozycji tekstów kaznodziejskich

Omawiane miniatury są genetycznie kontekstowe, podporządkowane wypowiedzi nadrzędnej, stanowią więc ważny składnik nie tylko stylistyczny, lecz także kompozycyjny. Zgodnie ze znaną od starożytności zasadą kaznodzieja wykorzystuje lapidarne uogólnienie jako początkową tezę, którą w rozwinięciu mowy udowadnia¹⁸. Częściej zdarza się, że ma ono charakter osądu negatywnie oceniającego rzeczywistość i wtedy staje się podstawą polemiki, np.:

¹⁸ M. Korolko, *Sztuka retoryki. Przewodnik encyklopedyczny*, Warszawa 1990, s. 118.

Analfabetą Bożych spraw jest chrześcijanin, który uważa modlitwę za obowiązek. Jest coś z komizmu w stwierdzeniu, że mam obowiązek oddychania powietrzem, czy obowiązek jedzenia trzy razy dziennie. Konieczność nie może być obowiązkiem, spróbuj go nie wykonać! Nawet oglądanie skutków jest niemożliwe wtedy. [QVH, s. 205]

Aforyzmy i sentencje pojawiają się poza tym w kompozycyjnie ważnych momentach jako podsumowanie kluczowego dla rozważań wątku. Taka konkludująca funkcja widoczna jest na przykład w urywku:

Zbiór farb to nie jest arcydzieło malarskie, to dopiero sklepik z farbami. Cegły nie po kolei to rumowisko. Litery nie po kolei to nie książka, a rzeczy nie po kolei to śmietnisko. Prawdy wiary powyrywane, tu i tam jakaś, nie brane po kolei i nie wszystkie, to nie wiara, to złudzenie wiary. [BK, s. 145]

Sentencjonalne oraz aforystyczne wypowiedzi występują nierzadko w roli retorycznego dowodu. Interesujące są zwłaszcza te ustępy, w których zwięzłe ujęte myśli wzajemnie się uzupełniają bądź przeciwstawiają, uczestnicząc w wewnętrznym dialogu. Mistrzowskie opanowanie takiej techniki przez księdza Sedlaka widać we fragmencie:

Paradoks wysokogórskiej wspinaczki – wyżej się dojdzie, zaoszczędzając na dźwiganiu, ale bez dźwigania ekwipunku śmierć czeka na wyżynach. Po to, by żyć i zdobyć świat, trzeba ponad siły dźwigać. Ten pozorny paradoks i z Bogiem występuje. By swoje człowieczeństwo przy pomocy Boga wyzwolić szybciej i piękniej, trzeba coś ponieść – ów symboliczny kuferek Pana Boga. [QVH, s. 139]

Sentencje i aforyzmy w funkcji egzemplifikacyjnej przybierają często obrazową formę. Jako przykład podam następujący argument:

Nie pojmie jasności dnia, kto nigdy nie błąkał się w beznadziejną noc; nie zrozumie blasku, kto nie widział cienia; nie zrozumie uśmiechu, kto łyzy nie połknął. Trudno ocenić zapach miły, kto nigdy odoru nie czuł; zdrowia, kto nie był chory; słońca, kto burzy nie przeżył. Nie zrozumie Boga, kto Go nie widział na tle szatana. [BK, s. 38]

Szczególną rolę odgrywają małe formy gatunkowe umiejscowione w zakończeniu kazania. Jest to bowiem moment podsumowania całej

wypowiedzi i domknięcia jej sensu, co sprawia, że tego typu stwierdzenia odznaczają się wyjątkową kategoriowością. Niekiedy – w takim samym bądź nieco zmodyfikowanym kształcie – zarówno otwierają, jak i zamykają tekst, tworząc klamrę kompozycyjną oraz semantyczną.

Ze względu na ważne funkcje w ukształtowaniu stylistycznym i kompozycyjnym aforyzmy oraz sentencje stają się niejako filarami tekstów księdza profesora. Przemawia za tym również to, że uwydatniają one sensy najważniejsze – kluczowe dla semantyki wypowiedzi, a ich osobliwa, efektowna, zwięzła forma oddziałuje na słuchaczy z niezwykłą mocą i ułatwia im zapamiętanie treści. Dzięki temu aforyzmy i sentencje pomagają osiągnąć właściwy cel mowy kaznodziejskiej.

**Aphorisms and sententiae in the preaching texts
of fr. prof. Włodzimierz Sedlak**

SUMMARY

This thesis discusses the aphorisms and sententiae occurring in sermons and retreat teachings of fr. prof. Włodzimierz Sedlak. It presents typical syntactic structures and constructions characteristic for these texts and delineates particular semantic issues related to reference and modality. In the description of linguistic-stylistic features of these texts, attention was paid to the variety of means of artistic expression and creative lexical forms: word-formation neologisms, phraseological innovations and wordplay. It was also observed that aphorisms and sententiae tend to occur in compositionally significant places and highlight the meanings that are vital for the line of deliberation.

Key words: aphorism, sententia, sermon, retreat teaching, religious language.

O Autorce

Małgorzata Ciupińska - doktorantka (Instytut Języka Polskiego Uniwersytetu Warszawskiego); autorka artykułów na temat kultury słowa i języka religijnego, współautorka *Ćwiczeń ze stylistyki* (pod red. D. Zdunkiewicz-Jedynak, Warszawa 2010).

Zainteresowania naukowe: kultura słowa, odmiany i gatunki języka religijnego.

E-mail: malgociu@o2.pl